

СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА СУБ'ЄКТИ ВИКОРИСТАННЯ

SPECIAL KNOWLEDGE: CONCEPTS, CONTENT AND SUBJECTS OF USE

Тимчишин А.М., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри права та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківської філії Університету «Україна»

Сьогодні неможливо уявити процес розслідування таких правопорушень без використання зазначеними суб'єктами досягнень таких наук як: логіка, психологія, соціологія, кримінологія, криміналістика, теорія судової експертизи та інших. Розслідування кримінальних правопорушень не можна уявити також без використання сучасних досягнень науково-технічного прогресу та розроблених на їх основі науково-технічних засобів. Невипадково термін «спеціальні знання» виник у теорії кримінального судочинства та займає визначальне місце серед основних категорій криміналістики. Враховуючи широке застосування різноманітних видів спеціальних знань в інтересах судочинства, постійний розвиток науково-технічного прогресу та впровадження його результатів у практику криміналістичної діяльності, появу нових видів судових експертиз та інші фактори, правильне визначення спеціальних знань є актуальним у застосуванні їх у розслідуванні кримінальних правопорушень.

У статті доведено, що поняття «спеціальні знання» є одними із найбільш дискусійних наукових категорій кримінального процесу та криміналістики, погляди щодо визначення їх змісту суттєво відрізняються, а багаторічна дискусія ще не привела до загальновизнаного результату. Поряд із цим, більшість опитаних правоохоронців та експертів ототожнюють спеціальні знання лише з судовими експертизами, що свідчить про надто вузьке розуміння практиками цієї багатозначної категорії. Визначено, що у кримінальному провадженні можуть бути використані різноманітні спеціальні знання, які класифікують за багатьма кримінальними, процесуальними та криміналістичними критеріями.

Окреслено ознаки суб'єктів (носіїв) спеціальних знань й визначено їх різновиди. На макрорівні суб'єктів спеціальних знань було поділено на загальних (Кабінет Міністрів України разом із профільними міністерствами, що формують державну політику та установи, що здійснюють науково-дослідну й судово-експертну діяльність) та на мікрорівні на спеціальних (цільових) (ті, що безпосередньо застосовують спеціальні знання, вміння та навички, відповідно за напрямками діяльності та функціональним призначенням).

Ключові слова: спеціальні знання; кримінальне судочинство; кримінальне провадження; суб'єкти використання.

Today, it is impossible to imagine the process of investigation of such crimes without the use of the achievements of such sciences as: logic, psychology, sociology, criminology, criminology, forensic theory and others. The investigation of criminal offenses cannot be imagined without the use of modern achievements of scientific and technical progress and the scientific and technical means developed on their basis. It is not by chance that the term "special knowledge" arose in the theory of criminal justice and occupies a decisive place among the main categories of criminology. Taking into account the wide application of various types of special knowledge in the interests of the judiciary, the constant development of scientific and technical progress and the introduction of its results into the practice of forensic activity, the emergence of new types of forensic examinations and other factors, the correct definition of special knowledge is relevant in its application in the investigation of criminal offenses.

The article proves that the concept of «special knowledge» is one of the most debatable scientific categories of the criminal process and criminology, views regarding the definition of their content differ significantly, and the long-term discussion has not yet led to a generally recognized result. Along with this, the majority of interviewed law enforcement officers and experts identify special knowledge only with forensic examinations, which indicates a too narrow understanding by practitioners of this ambiguous category. It was determined that a variety of special knowledge can be used in criminal proceedings, which are classified according to many criminal, procedural and forensic criteria.

Features of subjects (carriers) of special knowledge are outlined and their varieties are defined. At the macro level, the subjects of special knowledge were divided into general ones (the Cabinet of Ministers of Ukraine together with relevant ministries that shape state policy and institutions that carry out research and forensic activity) and at the micro level into special (targeted) ones (those that directly apply special knowledge, skills and abilities, respectively, according to areas of activity and functional purpose).

Key words: special knowledge; criminal justice; criminal proceedings; subjects of use.

Сучасний розвиток криміналістики та теорії судової експертизи, і насамперед, прикладних їх аспектів, зумовлений взаємопроникненням знань, використанням прогресивних методів інших наук в ході виконання завдань, що постають перед суб'єктами виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. Сьогодні неможливо уявити процес розслідування таких правопорушень без використання зазначеними суб'єктами досягнень таких наук як: логіка, психологія, соціологія, кримінологія, криміналістика, теорія судової експертизи та інших. Розслідування кримінальних правопорушень не можна уявити також без використання сучасних досягнень науково-технічного прогресу та розроблених на їх основі науково-технічних засобів. Невипадково термін «спеціальні знання» виник у теорії кримінального судочинства та займає визначальне місце серед основних категорій криміналістики. Враховуючи широке застосування різноманітних видів спеціальних знань в інтересах судочинства, постійний розвиток науково-технічного прогресу та впровадження його результатів у практику криміналістичної діяльності, появу нових видів судових експертиз та інші фактори, правильне визначення спеціальних знань є актуальним у застосуванні їх у розслідуванні кримінальних правопорушень.

Передусім варто зазначити, що у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України про спеціальні

знання йдеться у ст. 71 (Спеціаліст) та у ст. 242 (Підстави проведення експертизи), у якій зазначено, що: «Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання» [1].

При цьому в законі не визначається поняття спеціальних знань, та не розкривається їх зміст. Проте, у науці є декілька визначень цього поняття. На слуху думку В. Ю. Шепітько, спеціальні знання – це сукупність сучасних знань в окремій галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла [2, с. 207]. У свою чергу, В. Г. Гончаренко стверджує, що під спеціальними знаннями слід розуміти знання, які лежать в основі тих чи інших спеціальностей та спеціалізацій [3, с. 5]. У визначенні спеціальних знань науковець казує на те, що «в кримінально-процесуальному значенні – це знання в науці, техніці або мистецтві, застосовувані для одержання доказової інформації спеціально підготовленими особами» [4, с. 114].

Водночас, Є. Г. Коваленко, наголосив, що поняття «спеціальні знання» не містить у собі знань юридичних, оскільки за своїм змістом для органів дізнання, слідства й суду вони хоча і є спеціальними, але становлять основу їх

професійної діяльності по правильному вирішенню правових питань у період провадження досудового слідства й судового розгляду по кримінальних справах [5, с. 10].

На думку М. Г. Щербаковського спеціальні знання – це професійні знання, отримані в результаті навчання, а також навички, здобуті обізнаною особою у процесі практичної діяльності в різних галузях науки, техніки та інших суспільно-корисних галузях людської діяльності, що використовуються разом з науково-технічними засобами при проведенні експертизи [6, с. 3]. Однак в цьому визначенні галузь використання спеціальних знань обмежується тільки проведенням експертизи.

На думку О. О. Садченка, спеціальні знання це незагальновідомі у судочинстві наукові, технічні і практичні знання, навички і вміння, набуті у результаті професійного навчання або роботи з визначеної спеціальності особою, яка залучається як спеціаліст чи експерт для з'ясування обставин справи чи дачі висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх застосування. Крім цього, автор вважає, що юридичні знання в судочинстві складають основу професійної діяльності особи, яка здійснює досудове розслідування або правосуддя. Вони забезпечують виконання ними своїх професійних функцій і компетентне вирішення правових питань, що виникають у слідчій і судовій практиках. Тому для професійної діяльності слідчого, слідчого судді і судді юридичні знання є професійно обов'язковими [7, с. 8].

За думкою Б. В. Романюка, спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи (спеціалісти) у межах будь-якої професії в різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла [8, с. 8]. З цього визначення, на нашу думку, викликає сумнів доцільність та доречність використання терміну «ремесло» у визначенні спеціальних знань, оскільки при проведенні судової експертизи спеціальні знання «у ремеслі» можуть бути затребувані вкрай рідко.

Наголошуючи на неправовій природі спеціальних знань А. Ф. Волобуєв пропонує їх визначити як «неправові науково-професійні знання і навички, одержані в результаті навчання і практичної діяльності в певній галузі, що використовуються для збирання і дослідження інформації під час розкриття і розслідування злочинів» [9, 251–252].

О. О. Бондаренко визначив спеціальні знання як сукупність знань у будь-якій сфері людської діяльності – науки, техніки, мистецтва, ремесла (крім правових знань дізнавача, слідчого, прокурора і судді), – набутих у результаті спеціальної підготовки або професійного досвіду, які використовуються для отримання доказової чи іншої інформації, необхідної для розкриття та розслідування злочинів [10, 247]. Загалом визначення правильно відбиває сутність спеціальних знань, але в ньому є неточності, які до того ж ускладнюють саме визначення. Зокрема, «будь-яка сфера людської діяльності» включає і діяльність людини у побуті. А побутові знання, що не є науковими до спеціальних не відносяться. Саме галузі знань: наука, техніка, мистецтво, що присутні у визначеннях багатьох криміналістів, на наш погляд, мають під собою наукове підґрунтя.

Дискусійним є питання щодо відношення до «спеціальних», знань в галузі права, оскільки ними зобов'язана володіти особа, що уповноважена здійснювати досудове розслідування.

Зважаючи на те, що вирішення правових питань є компетенцією органів досудового розслідування, прокуратури і суду [11, с. 341], виникає питання, чи відносяться знання, зокрема, в галузі криміналістики до спеціальних, оскільки суб'єктами застосування цих знань окрім спеціалістів (експертів) також є слідчі, оперативні працівники тощо. Думки багатьох науковців з цього приводу різноманітні, але в більшості вони схиляються до наступного. Криміналістика відноситься до спеціальних юридичних наук.

Криміналістичні знання є системою взаємопов'язаних юридичних і природно-технічних наукових знань. Саме сукупність природно-технічних наукових знань прийнято називати спеціальними техніко-криміналістичними знаннями в процесуально-правовому сенсі. До спеціальних відносяться криміналістичні знання щодо виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів, а також знання, які відносяться до предмету відповідних галузей криміналістичних експертиз: балістичних, почеркознавчих, авторознавчих, технічної експертизи документів, фототехнічної, портретної, трасологічної тощо. Водночас ми притримуємося думки вважати знання в галузі криміналістики професійними знаннями слідчого. Проте, неможливо вимагати від слідчого поглиблених знань в окремих галузях криміналістичної техніки та судової експертизи. Саме ці «спеціальні» знання найчастіше використовують спеціалісти (експерти) у розслідуванні.

Однак, В. М. Тертишник зазначив, що із числа спеціальних знань, повинні виключатись знання в галузі права, професійні знання слідчих, прокурорів та суддів [12, с. 357].

Сьогодні стає ясно, що в кількості нормативних актів, прийнятих за останні роки, які необхідно знати при розслідуванні нових видів кримінальних правопорушень і якими доводиться керуватись слідчим, прокурором, суддею у своїй роботі, жоден юрист в необхідному обсязі розбиратися не в змозі. Не можна кваліфіковано розслідувати податкові кримінальні правопорушення, вчинені в сфері підприємництва чи банківської діяльності, не маючи достатньої підготовки в галузі цивільного, фінансового чи банківського права; кримінальні правопорушення в сфері високих технологій, не розбираючись у питаннях правового забезпечення інформаційної безпеки тощо. Не говорячи вже про те, що у кримінальних провадженнях, пов'язаних із майновими кримінальними правопорушеннями, як правило заявляються цивільні позови, вимоги за якими можуть виявитися не менш різноманітнішими, аніж ті, що розглядаються в цивільному або господарському судочинстві.

З'ясовано, що найчастіше слідчі потребують допомоги у спеціальних криміналістичних знаннях. При цьому, самотійно застосовують фото, відео-зйомку та інші криміналістичні засоби (техніку) 66 % слідчих територіальних відділів та відділень поліції, де нема (як запевнили опитані респонденти) можливості залучити для проведення слідчих дій спеціаліста-криміналіста, 3-за відсутності заповнених штатних посад. Водночас, опитування практичних працівників виявило потребу в отриманні ними консультаційної допомоги з правових питань (76 % опитаних), однак більшість слідчих (дізнавачів) дотримується традиційної точки зору про неможливість віднесення правових знань до спеціальних у кримінальному процесі. Залучати юриста як спеціаліста в кримінальний процес вважають можливим 29,5 % опитаних слідчих, проте лише 2 % з них готові консультуватись у процесуальній формі з питань кримінального права та кримінального процесу.

Варто додати, що під час анкетування практичних працівників було встановлено, що 53 % слідчих звертались до науковців за отриманням правової консультації з наступних питань: 1) правильність проведення слідчих дій з точки зору криміналістичних рекомендацій і процесуального закону; 2) уточнення термінів, ознак, властивостей у галузі права; 3) з'ясування нюансів дотримання норм кримінально-процесуального законодавства під час проведення процесуальних (слідчих) дій. Ці консультації використовувалися переважно для доказування обставин кримінального провадження (45 %). І лише 8 % слідчих вказали на те, що одержували правові консультації з метою формування власного внутрішнього переконання, а не для доказування обставин кримінального провадження.

З цього приводу О. А. Кравченко значення використан-

ня спеціальних знань розглянув на двох рівнях, що відповідають процесу доказування: збирання, дослідження та оцінка фактичних даних (перший рівень), а також формування, дослідження, оцінка та використання доказів (другий рівень)» [13, с. 5].

Отже, під спеціальними знаннями у кримінальному процесі України пропонуємо розуміти *апробовані наукові знання, практичні вміння та навички, які сформувалися у особи під час отримання професійної освіти, проходження спеціальної підготовки, курсів підвищення кваліфікації, досвіду роботи тощо і які можна використати відповідно до процедурних правил кримінально-процесуального закону для вирішення завдань кримінального провадження*.

З цього, можна зробити узагальнений висновок, що в дане поняття вкладаються такі ознаки: 1) незагальновідомість та незагальнодоступність; 2) оволодіння ними можливе в процесі теоретичної і практичної підготовки щодо конкретної діяльності; 3) неодноразовість використання; 4) базування на досягненні наук; 5) належність до галузі знань в сфері їх практичного використання; 6) вводяться в кримінальний процес у встановленій законом формі за умови наявності в учасників процесу необхідності у використанні таких знань; 7) використання їх пов'язане з рівнем освіти, підготовки, а також із професійним та іншим досвідом; 8) сприяння забезпеченню винесення органами досудового розслідування та суду законного й обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні. За даними проведеного опитування 87 % правоохоронців вважають зазначені критерії основними для характеристики поняття спеціальних знань.

Варто додати, що на ефективність використання таких знань в процесі розслідування впливають взаємопов'язані фактори: 1) правовий (порушення встановленого законом порядку може призвести до негативних наслідків для розслідування); 2) тактичний (дотримання тактичних рекомендацій дає можливість використовувати допомогу спеціаліста (експерта) з необхідною повнотою); 3) організаційний (спрямований на те, щоб знання вказаних осіб використовувались завжди, коли існує в цьому потреба).

Основним мірилом використання спеціальних знань є застосування апробованих методик дослідження, а під час участі спеціалістів в слідчих діях – дотримання розроблених науково-практичних рекомендацій. Також до умов використання спеціальних знань слід віднести наступне: використання їх лише уповноваженими особами; дотримання етичних норм; забезпечення безпечних умов використання вказаних знань для всіх учасників кримінального судочинства.

У літературі завжди підкреслювалося, що найважливішим критерієм допустимості впровадження в слідчу практику наукових знань, засобів і методів, є процесуальний аспект, що забезпечує подальше удосконалення і посилення системи процесуальних гарантій [14, с. 50].

Необхідно зазначити, що у кримінальному провадженні можуть бути використані різноманітні спеціальні знання, які класифікують за багатьма кримінальними, процесуальними та криміналістичними критеріями, зокрема, за: 1) суб'єктами застосування (спеціаліст, експерт тощо); 2) етапами розслідування: а) спеціальні знання, що використовуються під час перевірки заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення; б) при проведенні окремих слідчих дій; в) при виявленні та розшуку особи, що вчинила кримінальне правопорушення; г) при розшуку викраденого майна тощо; 3) щодо предметів кримінальних правопорушень: а) спеціальні знання щодо паливно-мастильних матеріалів; б) товарів побутового призначення; в) металів і металевих виробів (труби, прокат, металоконструкції, феросплави, тощо); г) автотехніки; д) сільськогосподарської продукції та продуктів харчування тощо.

Взагалі, кількість видів спеціальних знань, що можуть знадобитися при розслідуванні, необмежена. Всі види знань

не можна перерахувати, тому що з розвитком нових галузей науки, техніки, мистецтва і ремесла їх кількість збільшується і будь-який перелік не буде достатньо повним. Класифікувати спеціальні знання можна за багатьма критеріями, зокрема, залежності від: 1) суб'єктів (спеціаліст, експерт тощо); 2) етапів розслідування: а) під час перевірки заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення; б) при проведенні окремих слідчих дій; в) при виявленні та розшуку особи, що вчинила кримінальне правопорушення; г) при розшуку викраденого майна; тощо; 3) предметів кримінальних правопорушень: а) паливно-мастильні матеріали; б) товари побутового призначення; в) металів і металевих виробів (труби, прокат, металоконструкції, феросплави, тощо); г) автотехніки; д) сільськогосподарської продукції та продуктів харчування; тощо.

Також слід звернути увагу, що в законодавстві не має чіткого переліку суб'єктів (носіїв) спеціальних знань. Тому, в рамках цього дослідження, на нашу думку, необхідно виокремити: суб'єктів макrorівня (діяльність яких направлена на формування державної політики щодо готовності співробітників правоохоронних органів протидіяти злочинності) та суб'єктів мікрорівня (спеціальних, або цільових), які є безпосередніми виконавцями науково-практичних рекомендацій, діяльність котрих направлена на виконання завдань кримінального провадження.

Першим суб'єктом макrorівня виокремимо Кабінет Міністрів України (далі – КМУ). Відповідно до чинного законодавства КМУ є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Серед основних завдань КМУ, зокрема є: а) забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави; б) здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Міністерство юстиції України реалізує контроль за діяльністю судово-експертних установ шляхом затвердження Статутів, які визначають юридичний статус окремих судово-експертних установ.

Крім цього, відповідно до статті 9 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХП [15] Міністерство юстиції України веде Реєстр атестованих судових експертів – офіційної електронної бази даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про осіб, які отримали у визначеному законом порядку кваліфікацію судового експерта. Реєстр складається з відомостей про атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України та судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

У свою чергу, суб'єкти (носії спеціальних знань) мікрорівня посідають різне процесуальне становища й в різних формах використовують та застосовують науково-технічні засоби і спеціальні знання для збирання доказів. Наприклад, відповідно до ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст має право користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням. Він зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади, а також виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань.

Однак, відповідно до Закону України «Про судову експертизу» та ст. 69 КПК України, експертом у криміналь-

ному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

З аналізу положень Закону України «Про судову експертизу» слідує, що судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. При цьому йдеться про два види судових експертів – судові експерти державних спеціалізованих установ та судові експерти, які не є працівниками таких установ. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку й отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. У свою чергу, судові експерти, до проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом.

Отже, суб'єктів спеціальних знань на макрорівні доцільно поділити на загальних (наприклад, Уряд чи міністерства, що формують державну політику та установи, що здійснюють науково-дослідну й судово-експертну діяльність) та на мікрорівні на спеціальних (цільових) (ті, що безпосередньо виконують практичні завдання у кримінальному провадженні), відповідно за напрямками діяльності та функціональним призначенням.

Спеціальних (цільових) суб'єктів додатково можна класифікувати за різними критеріями, зокрема, за кіль-

кісних складом, потрібно виокремити індивідуальні та колективні, а також залежно від обставин кримінального провадження та обстановки в якій працює відповідний суб'єкт.

Спеціальних (цільових) суб'єктів спеціальних знань доцільно виокремити на такі групи: 1) які проводять до-експертні дослідження (включають пошук об'єкта, його огляд, попереднє дослідження, перевірку за обліками тощо), зокрема спеціаліст, у тому числі технік-криміналіст і керівник (інспектор) сектору техніко-криміналістичного забезпечення, працівник Експертної служби МВС України у складі спеціалізованої пересувної лабораторії; 2) які проводять експертні дослідження – судові експерти. Додатково спеціальних (цільових) суб'єктів спеціальних знань можна класифікувати за різними критеріями, зокрема, за кількісних складом, ми виокремили індивідуальних та колективних, залежно від обставин кримінального провадження та обстановки в якій працює відповідний суб'єкт.

Таким чином, спеціальні знання дають можливість виконувати завдання кримінального судочинства і в кінцевому рахунку можуть самі ставати джерелами доказів. Спеціальні знання реалізуються у сфері процесуальних відносин, які складаються під час розслідування кримінального правопорушення, або розгляду справи в суді. Залучення спеціальних знань сприяє об'єктивному, повному, всебічному дослідженню обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Отже, невідкладним завданням науки є необхідність досягнення такого стану, при якому сукупність засобів та методів розслідування кримінальних правопорушень, у єдності з теорією кримінального процесу, становили б єдиний правовий механізм, здатний реально забезпечувати вирішення завдань кримінального провадження, зазначених у ст. 2 КПК України. Якщо розглядати існуючі пропозиції, без перебудови системи в цілому, то і тоді виявиться досить велике коло проблемних питань. Це свідчить про те, що поряд із прогалинами в системі норм кримінально-процесуального законодавства, що регулюють питання використання спеціальних знань, самі ці норми, по-суті, не оптимальні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. В. Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.
3. Гончаренко В. Г. Використання спеціальних знань у стадії порушення кримінальної справи. *Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах*: тез. доп. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. Ч. 2. С. 10–12.
4. Експертизи у судовій практиці: підручник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 388 с.
5. Коваленко Е. Г. Использование экспертных знаний в деятельности органов внутренних дел по предупреждению хищений социалистического имущества: учеб. пособие / Министерство внутренних дел СССР, Киевская высшая школа МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского. Киев: НИИРИО КВШ МВД СССР, 1990. 86 с.
6. Тактика проведення судових експертиз: лекція для усіх форм навчання: метод. рек. / укл. М. Г. Щербаковський. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 60 с.
7. Садченко О. О. Судова експертиза як форма використання спеціальних знань та її роль у встановленні обставин кримінального провадження: лекція. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. 26 с.
8. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 222 с.
9. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.
10. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук. Нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2004. 260 с.
11. Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 2 вид., переробл. і доп. Київ: Ін Юре, 2004. 728 с.
12. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до кримінально-процесуального кодексу України. Київ: А.С.К., 2005. 1056 с.
13. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: 2003.
14. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник. У 2 ч. Ч. 1. Харків: Основа, Консум, 1999. 415 с.
15. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.